

Alles behouden!

Vincent van Rossem Stad en land vormden eeuwenlang een perfecte eenheid, zelfs tot aan het begin van de 20ste eeuw. Maar de industriële revolutie maakte hieraan een einde. Nu ligt er een eeuw van afbreken ten faveure van stadsvernieuwing achter ons en alleen monumentenzorg heeft erger kunnen voorkomen. Wordt het niet eens tijd om de rekening op te maken?

We kunnen toch niet alles behouden? Die retorische vraag wordt telkens weer gesteld wanneer het gaat om de toekomst van ons erfgoed. Monumentenzorgers voelen zich toch aangesproken en proberen uit te leggen dat oude gebouwen van grote betekenis zijn voor het nationaal historisch besef of iets dergelijks. Zelden of nooit stellen zij de weder-vraag: waarom eigenlijk niet? Of de meer praktische en tevens principiële vraag: waarom gaan we door met het realiseren van meer en meer aantoonbaar nutteloze en buitengewoon kostbare nieuwbouw? Het antwoord op die vraag is simpel: het bouwbedrijf is zogenaamd goed voor ons land en heeft grote invloed op het Nederlandse overheidsbeleid.

Om terug te komen op de eerste vraag: weggoien is de essentie van onze maatschappij geworden. We gooien onvoorstelbare hoeveelheden voedsel weg en repareren nooit meer iets; vaak kan dat ook niet of is het goedkoper

om gewoon een nieuw apparaat te kopen, of het nu een broodrooster is of een computer. Nog niet zo lang geleden werden de krukaslagers van een versleten automotor gereviseerd, maar dat is nu veel te duur geworden. En zo gooien we ook op grote schaal gebouwen weg, omdat een nieuw gebouw goedkoper lijkt. Tot 1850 en misschien wel 1900 was het zeer ongebruikelijk om gebouwen weg te gooien. Bouwmaterialen – hout en baksteen – waren duur en gebouwen werden eindeloos onderhouden door timmerlui en loodgieters.

De grote verspilling

In een wegwerpmaatschappij is de monumentenzorg natuurlijk een marginale en onbegrijpelijke bezigheid die verdedigd moet worden met vreemde argumenten. Duurzaamheid is nu in de architectuur het nieuwste geloofsartikel geworden. Daarmee bedoelt men technisch zeer complexe en natuurlijk nieuwe gebouwen, met installaties

die elke twintig jaar vervangen moeten worden. Bij al het gereken aan energiegebruik en CO2-uitstoot wordt geen rekening gehouden met de productie van al die nieuwe machinerie. Ik heb nog nooit een werkelijk kritisch artikel gelezen over zonnepanelen. Monumenten daarentegen zijn aantoonbaar duurzaam omdat zij eindeloos meegaan. Het oudste huis van Amsterdam, of beter gezegd de constructie van dat huis, een eikenhouten skelet, dateert van 1480. Daar kan zelfs de

Afbreken is dom beleid op de korte termijn

meest duurzame techniek niet tegenop. Natuurlijk is dat een uniek voorbeeld, maar ook mijn eigen huis, speculatiebouw uit 1883, gebouwd met Amerikaans grenenhout en Nederlandse baksteen, functioneert nog prima; het is met betrekkelijk eenvoudige ingrepen geïsoleerd en gebruikt weinig energie. En, misschien nog belangrijker, het staat in een historische omgeving en heeft daardoor zelfs in deze crisistijd een opmerkelijk stabiele waarde op de vastgoedmarkt.

Afbreken is dom beleid op de korte termijn. Het nieuwe verouderd steeds sneller, moderne gebouwen worden in dertig jaar afgeschreven en zijn dan rijp voor de sloop. Dat geldt niet alleen voor kantoren maar ook voor scholen en zelfs voor woningbouw. Sinds de industriële revolutie ons heeft voorzien van steeds goedkopere bouwmaterialen, waarbij uiteraard niemand rekening houdt met de werkelijke milieukosten, wordt er achteloos afgebroken. Het idee van de monumentenzorg dateert niet toevallig uit dezelfde tijd. De Woningwet van 1901 vormt een keerpunt in de woningbouw. Vanaf dat moment konden de volkshuisvesters ‘krotten’ onbewoonbaar laten verklaren, waarna sloop onvermijdelijk was. Ook mijn eigen huis, met een WOZ-waarde van driekwart miljoen euro, is in 1935 bijna onbewoonbaar verklaard vanwege de woningplattegronden. Die zijn inmiddels aangepast, alleen de steile trappen herinneren nu nog aan de huurkazerne van 1883.

Maar bij nog oudere huizen ging het vaak mis. Die ‘krotten’ dateerden uit de 18de of zelfs 17de eeuw. Het waren uitgeleefde maar vaak bouwtechnisch nog heel solide huizen die met enig eigentijds sanitair gemoderniseerd hadden kunnen worden. Zo is in de oostelijke binnenstad van Amsterdam heel Uilenburg gesloopt, tussen 1920 en 1930. De Batavierstraat is zelfs geheel verdwenen, terwijl al die oude huizen nu toch heel veel geld zouden opbrengen. Uilenburg was het eerste grote ‘saneringsproject’ van de toenmalige Gemeentelijke Woningdienst Amsterdam. Met als resultaat goedkope en inmiddels alweer hopeloos verouderde nieuwbouw. Met een beetje monumentenzorg zou Uilenburg nu een sprookje zijn geweest.

Stadsvernieuwing

De ervaring sinds Uilenburg heeft geleerd dat stadsvernieuwing nooit resulteert in een duurzame woonomgeving. De Jordaan, waar

mijn eigen krot staat, is maar nauwelijks ontsnapt aan de vernieuwingsdrang van de volkshuisvesters. De achterbuurt van toen is nu zo ongeveer de populairste woonwijk van Nederland. Door behoud. Alleen een handvol visionaire geesten voorzag in 1956, toen het boekje *Alarm in Amsterdam* verscheen, dat de oude Nederlandse binnensteden grote toekomstmogelijkheden boden.

Volkshuisvesters, aannemers en hun trouwe handlangers, architecten van de Delftse School, dachten daar toen heel anders over. Toch zou de monumentenzorg twintig jaar later gelijk krijgen. Toen begonnen de historische binnensteden aan een opmars op de woningmarkt waaraan nog steeds geen einde is gekomen. De woonconsument, zoals dat heet in makelaarsjargon, deed een heel duidelijke uitspraak over de vraag: moeten we dan alles behouden? Ja, men wilde dolgraag in een oud huis wonen, hoe gebrekkelijk ook, in een buurt die volgens Delftse stedenbouwkundigen volkomen waardeloos was, met veel te smalle straten, waarin bovendien diverse functies zoals wonen, winkelen en horeca op een hopeloos 'ouderwetse' wijze gemengd waren.

Toch heeft die harde les de volkshuisvesters niet ontmoedigd. Zij hebben zelfs in de historische binnenstad van Amsterdam nog heel wat armoedige nieuwbouw weten te realiseren. Woningen die nu door de ziel-togende corporaties te gelde worden gemaakt om de kas te spekken. Daarmee komt dus ook een einde aan het sprookje van het zogenaamde 'sociale' van de stads-vernieuwing, destijds altijd een zwaarwegend argument voor sloop. En in de tussentijd zijn de volkshuisvesters er ook nog in geslaagd om grote delen van de 19de-eeuwse ring rond het oude centrum van Amsterdam te vernielen. Mede daarom zijn de wijken uit de periode tussen 1920 en 1940 nu populair, daar is betrekkelijk weinig gesloopt terwijl de

stadsvernieuwing in de 19de-eeuwse wijken vooral nieuwe achterbuurten heeft opgeleverd.

Wat betreft de woningbouw kan er maar een conclusie getrokken worden: de monumentenzorg is het grootste architectonische en stedenbouwkundige succes van de afgelopen decennia. Maar zelfs rond 2000, toen de dagen van de Woningwet allang geteld waren, begon de bouwwereld nog aan een groot offensief om steden te vernieuwen. Toen moesten de naoorlogse woonwijken eraan geloven. Zelfs Delftse deskundigen waren verbaasd en wezen op het feit dat de naoorlogse woningbouw technisch gezien het beste deel van de Nederlandse woningvoorraad is. Het streven was echter om goedkope huurwoningen te vervangen door een ander en veel duurder woningtype, met een flink percentage koopwoningen. Mensen werden toen nog aangemoedigd om maximale hypotheken te nemen, uiteraard zonder aflossing. Het resultaat van die onbezonnen woningbouwpolitiek is inmiddels duidelijk. Er zijn ook talloze enorme nieuwe schoolgebouwen gerealiseerd, op de pof, waarvan de toekomst nu onzeker is, en over de kantorenmarkt kunnen we maar beter zwijgen. De bouwwereld heeft ons land naar de rand van de afgrond gevoerd.

Monumentenzorg is gewoon beschaving

Veel mensen denken nog altijd dat de monumentenzorg een elitaire hobby is van deftige lieden. Het wordt hoog tijd om dat beeld te corrigeren. Een gemoderniseerde monumentenzorg zou namelijk een buitengewoon heilzaam effect op de Nederlandse vastgoedmarkt kunnen hebben, met als neveneffect dat ons land veel duurzamer wordt. Er dient een einde gemaakt te worden aan de sloop van gebouwen die nog zeer goed bruikbaar zijn. Vroeger kon dat alleen met behulp van de Monumentenwet, maar nu zou

alles behouden het uitgangspunt moeten zijn. Dus niet: slopen mag altijd, tenzij er monumentale waarden in het geding zijn, maar: slopen is in beginsel verboden, tenzij er hele goede argumenten aangevoerd kunnen worden om iets beters te bouwen. Dat is zelden of nooit het geval.

De monumentenzorg is ontstaan door de industriële revolutie, maar nu dat tijdperk van roofbouw op het milieu, het landschap en de gebouwde omgeving ten einde loopt, wordt het hoog tijd voor bezinning. De historische stad kende geen monumentenzorg, dat was niet nodig want men ging verstandig om met het erfgoed. Ook het Nederlandse cultuurlandschap hoefde niet beschermd te worden, dat deden boeren als vanzelf. Welbeschouwd geeft het feit dat er een Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten opgericht moest worden, en een Bond Heemschut, om stadsgezichten te beschermen, al aan dat er sprake was van volstrekt onverantwoord beleid. De Monumentenwet van 1961 heeft daar enige verbetering in gebracht, maar het kan nog veel beter.

De hedendaagse consument heeft schoon genoeg van de bio-industrie. En de consument heeft ook schoon genoeg van het Nederlandse bouwbedrijf en de moderne stedenbouw. Tegelijkertijd komt er een einde aan de bevolkingsgroei. Alleen het gemeentebestuur van Amsterdam koestert nog de illusie van groei, wat dat betreft is men in de periferie van ons land al wijzer. Het zou verstandig zijn om eens te denken aan een toekomstvisie op het vaderland die niet berust op de hysterie van 1950, maar op de stilstand van 1850. Dat is natuurlijk voor velen een schrikbeeld. Hoe moet het dan met de eeuwig groeiende omzet van supermarkten? Ja, daar zal onherroepelijk een einde aan komen, zoals er ook een einde komt aan grootschalige stadsvernieuwing.

Sinds de ondergang van het socialisme leeft onze samenleving voort in een roes van

kapitalistische verspilling, zonder ook maar het begin van een visie op de toekomst. Toch is het evident dat er iets moet veranderen. De uitwassen van de industriële landbouw doen sterk denken aan het befaamde boek van Friedrich Engels over Manchester in 1842, waarin hij de mensonterende woon- en werk-omstandigheden van de arbeiders beschrijft. De stadsuitbreidingen van de 20ste eeuw markeren waarschijnlijk het einde van een tijdperk. Nederland moet een heel ander land

De stad van de toekomst is de historische stad, en alleen de monumentenzorg heeft werkelijk verstand van die stad

worden. Moderner misschien dan ooit, dankzij de digitale revolutie, maar juist die techniek maakt het ook mogelijk om het stedelijk leven van weleer te doen herleven. Richard Florida heeft al beschreven hoe de kennisindustrie zich terugtrekt in de historische stadskernen, omdat hoogopgeleiden liever fietsen en in een monument wonen. De stad van de toekomst is de historische stad, en alleen de monumentenzorg heeft werkelijk verstand van die stad.

Vincent van Rossem

is kunsthistoricus, werkzaam bij Bureau Monumenten & Archeologie van de gemeente Amsterdam en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

Het land van Rembrandt

Het zal waarschijnlijk nog wel enige tijd duren voordat die elementaire waarheid onder ogen wordt gezien. De intellectuele armoede van het openbaar bestuur vormt daarbij een ernstig probleem. De bouwwereld heeft veel meer politieke invloed dan de monumentenzorg. De industriële landbouw staat evenmin serieus ter discussie. Maar het einde komt in zicht. Het evenwicht zal hersteld moeten worden. Stad en land vormden eeuwenlang een perfecte eenheid, zelfs aan het begin van de 20ste eeuw kon Jac. P. Thijsse de bonte wei nog tamelijk zorgeloos beschrijven. De historische binnenstad van Amsterdam was toen ook nog gaaf en betoverend mooi. Wordt het niet eens tijd, na een eeuw van grootschalige vergissingen, om op kritische wijze de rekening op te maken?

In Den Haag wordt de monumentenzorg beschouwd als een luxe, net als de zorg voor de natuur. Erger nog, men is van mening dat cultuur in het algemeen een 'extraatje' is. Die visie berust op een kruideniersmentaliteit en een aannemersgeest die het land van Rembrandt onwaardig zijn. De binnenstad van Amsterdam en de kunst van de Gouden Eeuw getuigen van een geheel andere geest. Daar maken we graag goede sier mee, in het zo glorieus heropende Rijksmuseum en met de door de Unesco goedgekeurde grachtengordel, omdat de toeristenindustrie geld in het laatje brengt. Maar het zou nog veel verstandiger zijn om ook voor de toekomst hoog in te zetten. Lange tijd werd de inrichting van ons land gedomineerd door graafmachines en betonmolens, waardoor het 'stedenland' van weleer met zijn prachtige weidelandschap is getransformeerd tot een ordinair bedrijventerrein. Lees het boek *Holland* van de Duitse kunstcriticus Karl Scheffler. In zijn ogen was Nederland een groot kunstwerk, waarin elk detail met liefde werd verzorgd, hij zag geen onderscheid

tussen de 17de-eeuwse schilderijen en de alledaagse werkelijkheid van 1930.

De moderne architectuur is failliet en ook de stedenbouw van de 20ste eeuw heeft ons niets meer te bieden. Hoe moet het verder? Zou Nederland in het jaar 2050 nog een bewoonbaar land kunnen zijn? Of een zee van modieuze wolkenkrabbers? Een woud van windmolens op een blauwe ondergrond van zonnepanelen? Alleen de monumentenzorg biedt een ander perspectief op de toekomst van de architectuur en de ruimtelijke ordening. Altijd weer klinkt het verwijt dat behoud zal leiden tot een openluchtmuseum. Maar de ervaring leert dat beschermde stadsgezichten het erg goed doen op de woningmarkt. Hoogopgeleide buitenlanders vestigen zich niet in Vinex-wijken. Mensen wonen en werken tegenwoordig graag in een openluchtmuseum met optimale voorzieningen, het zou verstandig zijn om daar rekening mee te houden.

Literatuur

- Brinkgreve, G. (red.) (1956) *Alarm in Amsterdam: het lot der oude binnensteden*. Amsterdam: Elsevier.
- Engels, F. (1848) *Die Lage der arbeitenden Klasse in England: nach eigener Anschauung und authentischen Quellen*. Leipzig: Wigand.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Scheffler, K. (1930) *Holland*. Leipzig: Insel Verlag.